

Transseksualizm w Polsce. Wymiar indywidualny i społeczny przekraczania binarnego systemu płci

Published: 21.01.2016

Reviewed by M.A. Justyna Aniceta Turkowska Edited by Dr. Justyna Górny

Książka „Transseksualizm w Polsce” autorstwa Małgorzaty Bieńkowskiej jest pozycją godną uwagi. Wprowadza czytelnika w świat osób transseksualnych, ukazując jednocześnie, jakie problemy badawcze pojawiają się przy podejmowaniu tejże tematyki. Kwestia pojmowania istoty płci i ciała przez osoby transseksualne podważa bowiem i teorie konstruktywistyczne, i i esencjalistyczne, stawia pod znakiem zapytania zarówno koncepcję performatywności płci, jak i przekonanie o jej biologicznym zdeterminowaniu a tym samym prowokuje na nowo przemyślenie obecnych teoretyczno-analitycznych ujęć tego zagadnienia. Zmusza także do zastanowienia się, na ile sformułowanie „osoby transseksualne” jest w ogóle adekwatne i jako kategoria badawcza sensowne, skoro wiele osób określanych jako transseksualne albo wcale się jako takie nie postrzega, albo postrzega się tak tylko czasowo. Opis sprzeczności i rozbieżności w podejściu badawczym jest niewątpliwie cennym przekazem książki, której celem jest „ukazanie transseksualizmu zarówno z perspektywy indywidualnej (...), jak i z perspektywy relacji społecznych (...)” (s. 9).

O ile ów cel badania został przedstawiony czytelnikowi na samym początku, to definicja transseksualizmu oraz jego rozgraniczenie/spojenie pojęciowe z transgenderyzmem pozostają dosyć długo niejasne. Autorka z jednej strony pojmuje transseksualizm jako „zjawisko przekraczania binarnego systemu płci, silnie na ogół skorelowane z dezaprobatą ciała wynikającą z nieidentyfikowania się z płcią biologiczną, z jaką dana osoba się rodzi. Zjawisko to cechuje się zazwyczaj dążeniem do zmiany płci anatomicznej poprzez leczenie hormonalne i/lub chirurgiczne” (s. 35). Z drugiej – postrzega transseksualizm jako jedną z wielu, choć najbardziej radykalną formę transgenderyzmu. Takiemu szerszemu pojmowaniu nie pozostaje jednak zawsze wierna, tak że można niekiedy odnieść wrażenie, że granica pomiędzy tymi dwoma pojęciami jest płynna, a nawet nieistniejąca, bo chodzi o jeden i ten sam proces.

Dopiero przy opisie problemów badawczych granica ta staje się bardziej wyraźna, czy też łatwiej zrozumieć jej ciągłe przekraczanie przez autorkę, bo, jak sama twierdzi, nieostre „postawienie granicy przy klasyfikowaniu, kto jest osobą transseksualną, a kto nie, daje możliwość wglądu w szereg bardzo osobistych powodów, dla których część osób nie podejmuje decyzji o operacyjnej zmianie ciała” (s. 45). I od takich definicji warto byłoby rozpocząć wprowadzanie czytelnika w rozważania socjologiczne, zamiast otwierać je medycznym, silnie kategoryzującym spojrzeniem na transseksualizm jako na zaburzenie identyfikacji płci. Tym bardziej, że przy opisie medycznych teorii brakowało ich krytycznego omówienia oraz szerszego spojrzenia na medycynę jako na jeden z wielu

hegemonialnych dyskursów, proponujący jedynie jedną z kilku możliwości pojmowania transseksualizmu. Ukazanie medycznej koncepcji, jako poniekąd przewodniej, wydaje się podyktowane teleologicznym spojrzeniem na problematykę, tym bardziej, że jak podaje autorka, „wciąż jeszcze etiologia transseksualizmu nie jest do końca znana” (s. 15). Takie podejście, zwłaszcza w kontekście rozważań nad płcią i płynnością tożsamości, wpisuje się, choć bardzo subtelnie, w ahistoryczne myślenie, u podłoża którego leży w wiara w jedną niezmienną materię i jej „odkrywanie” w ramach dokonywanego się postępu medycznego. Takie myślenie autorka poddaje wprawdzie miejscami krytyce, ale w zasadzie mu ulega.

O ile więc zonglowanie kategoriami jest mało przejrzyste, o tyle struktura książki przedstawia się bardzo klarownie. Publikacja składa się z trzech części: teoretyczno-historiograficznej, poruszającej kwestie transseksualizmu z perspektywy socjologicznej oraz historii badań nad transseksualizmem; części empirycznej, u której podstaw leżą badania jakościowe, ukazujące transseksualizm z perspektywy osób transseksualnych i ich doświadczeń oraz z części poświęconej społecznemu funkcjonowaniu osób transseksualnych oraz ich prawnej sytuacji. Zapraszając do lektury, autorka formułuje cztery hipotezy badawcze: 1) Tożsamość osób transseksualnych zmienia się w zależności od kontekstu, fazy uzgadniania płci, w której się znajdują, od doświadczenia, etc., jednym słowem jest płynna. 2) Wyrwanie się z konwencji ciała jest na poziomie społecznym bardzo trudne. Heteroseksualna matryca uznana przez teorie queer za przedawnioną, jest nadal wiążąca. 3) Społecznie transseksualizm postrzegany jest w kategoriach dyskryminujących, jako dewiacja. 4) Osoby transseksualne podlegają wykluczeniu właściwie we wszystkich możliwych środowiskach: zarówno w homogenicznej masie społecznej cielesnych normatywów, jak i w środowiskach mniejszości seksualnych.

„Część I. Kontekst teoretyczny” jest ciekawym, choć chwilami pobieżnym przeglądem teoretycznych ujęć płci i (trans-)seksualności. Autorka prezentuje w nim zmiany podejścia teoretycznego zaczynając od lat 50. XX w. oraz ukazuje problemy wynikające z zastosowania poszczególnych założeń teoretycznych w praktyce. Początkowo niektóre odłamy ruchu feministycznego odrzucały transseksualistów typu m/k (typ m/k to określenie biologicznego mężczyzny, dążącego do uzgodnienia płci z płcią żeńską), wskazując na ich inną genderową socjalizację, przez co nie traktowały ich jako kobiet. Problemy rodzi również odrzucenie jakiegokolwiek tożsamości implikowane przez teorię queer w ujęciu Judith Butler, które kłóci się z rzeczywistą potrzebą osób transseksualnych wpisania się w binarny system płci.

Teza autorki, że osoby transseksualne odbierają płć binarnie, ponieważ ich samopoznanie jest rezultatem kulturowego pojmowania ciała, dałoby się łatwiej zrozumieć, gdyby autorka pokusiła się o przedstawienie historii badań oraz definiowania transseksualizmu w szerszym kontekście historycznym. [1] Jak pokazuje autorka, w innych nie-binarnych kulturach ciało i przywiązanie do jednej z płci nie jest ani istotne, ani decydujące. Odwracając tę zależność można by powiedzieć: dopiero ustanowienie ciała jako normy i stopienie płci biologicznej z kulturową, do którego doszło w XIX wieku [2], sprawiło, że transseksualizm musiał wywalczyć sobie prawo głosu i stał się tematem do dyskusji.

„Część II. Wymiar indywidualny” rozpoczynają dywagacje na temat sposobu budowania tożsamości indywidualnej i społecznej oraz kwestia czym jest płć biologiczna (sex) w kontekście rozważań nad płcią kulturową (gender). Bieńkowska pokazuje przy tym, że skomplikowana struktura płci biologicznej zostaje prawie zawsze zredukowana do rozpoznawalności narządów płciowych, choć jest kompilacją m.in. płci

chromosomalnej, gonadalnej, hormonalnej, fenotypowej, metabolicznej (s. 84–85, wg. definicji Stanisława Dulko). Jakkolwiek płeć biologiczna i kulturowa nie byłyby definiowane, tożsamość oparta na identyfikacji z jedną z płci systemu binarnego wydaje się przynajmniej w wymiarze społecznym nie do uniknięcia. Zdaniem autorki „ciało lokuje transseksualistów w przestrzeni społecznej (...) staje się medium, za pośrednictwem którego prezentuje się światu to, kim się jest” (s. 112). Osoby transseksualne nie tylko same z siebie dążą do identyfikacji z jedną z dwóch płci ogólnie przyjętych za normę, lecz są poniekąd do tego zmuszone: by zdobyć akceptację społeczną, ale także np. uzyskać medyczną rekomendację operacji zmiany płci. Transseksualizm nie jest nigdy sprawą jedynie prywatną, a lęki towarzyszące osobom transseksualnym są odbiciem fobii społecznych.

Ta część książki opiera się w dużej mierze na jakościowych badaniach autorki. Częste posługiwanie się cytataми pozwala czytelnikowi zbliżyć się do poruszanych problemów w sposób mniej teoretyczny i lepiej zrozumieć osoby transseksualne, pozostawia niekiedy jednak niedosyt w sferze poznawczej i analitycznej. Może bardziej rozbudowane studium jednego przypadku dałoby pełniejszy obraz życia osób transseksualnych oraz pozwoliło uniknąć powtórzeń, od których roi się książka.

Podsumowując, publikacja „Transseksualizm w Polsce” wpisuje się tematycznie w nowy obszar badawczy, który zaczął się rozwijać w Polsce dopiero po 1989 roku. Na uznanie zasługuje sposób prezentacji metodologii i problemów badawczych. Bieńkowska opisuje otwarcie, na jakie pułapki natknęła się stosując w swojej pierwszej fazie badawczej metody wywiadu swobodnego (np. odtwarzanie utartych schematów, generowanie maski transseksualisty), dokąd one ją doprowadziły (szybkie nasycenie treści) i jak dochodziła do kolejnych metodologicznych odkryć (powrót do pierwszych wywiadów, zwiększona wrażliwość na rozmówcę). Odkrywanie własnego warsztatu badawczego oraz refleksja nad drogami, poboczami lub nawet ślepyimi zaułkami, którymi podąża każdy badacz w trakcie poszukiwań teoretyczno-empirycznych, powinny być częścią integralną każdej rozprawy naukowej. Przy lekturze książki pojawia się jednakże pytanie: do kogo jest ona adresowana? Badacz transseksualizmu oraz student otrzyma skróconą wersję teoretycznego przeglądu, ale pobudzić jego zainteresowanie może część empiryczna. Czytelnik posiadający małą wiedzę ogólną na ów temat, ale zainteresowany tematyką będzie mieć okazję poznania sytuacji społecznej i indywidualnej osób transseksualnych, ale może się pogubić w terminologii, zwłaszcza konfrontacja z bardzo pobieżnie potraktowanymi definicjami tożsamości i teorii queer może zakończyć się tym, że czytelnik albo nie dowie się niczego konkretnego, albo pogubi w gąszczu terminów i definicji. Niemniej publikacja jest ważnym głosem w coraz częstszych dyskusjach na tematy związane z transseksualizmem i wypełnia lukę, stanowiąc jedną z pierwszych prób przedstawienia tematyki.

[1] Rainer Herrn: „Geschlecht als Option: Selbstversuche und medizinische Experimente zur Geschlechtsumwandlung im frühen 20. Jahrhundert” w: Nicolas Pethes, Silke Schick Tanz (wyd.): „Sexualität als Experiment. Identität, Lust und Reproduktion zwischen Science und Fiction”, Frankfurt/Main 2008, s. 45-70.

[2] Philip Sarasin: „Reizbare Maschinen: Eine Geschichte des Körpers 1765-1914”, Frankfurt/Main 2001.

[3] Macieja Zaremba Bielawski, „Higieniści. Z dziejów eugeniki”, Wołowiec 2011.

**Citation:**

M.A. Justyna Aniceta Turkowska: Review for: Małgorzata Bieńkowska-Ptasznik : Transseksualizm w Polsce. Wymiar indywidualny i społeczny przekraczania binarnego systemu płci, 2012, in: <https://www.pol-int.org/en/node/219#r3652>.

<https://www.pol-int.org/en/node/219?j5Q6rewycZ5HtUDXTWpx7UZE=1&r=3652>